

**ÖLÜMÜNÜN 78. YILI
DOLAYISIYLA
DEĞERLİ İLİM
ADAMLARIMIZDAN
TÜRKOLOG
ŞEMSEDDİN SÂMÎ
(1850 — 1904)**

Veli ERTAN

Şemseddin Sâmi, yakınçağ tarihimizin nadir yetiştirdiği değerli yazarlarımızdan ve ilim adamlarımızdan biridir. Türk dilinin varolduğunu özelliğini ve güzelliğini, ilmi ölçülerle değerlendiren ve *Kamusü'l A'lâm* adlı, altı ciltlik ese-

rin yazarı olan araştırmacı, düşünür, müstesna ve seçkin bir şahsiyettir. Onun nazarında çalışmanın gece ile gündüzün sınırı yoktur.

Hayatı :

Haziran ayı onun doğduğu ve hem de Allah'ın rahmetine kavuştuğu bir aydır. Şemseddin Sâmi, 1 Haziran 1850 (22 Recep 1266) tarihinde Yanya vilâyetinin Dağlı nahiyesinin merkezi bulunan Fraşer kasabasında doğmuş ve 18 Haziran 1904 tarihinde de İstanbul'da Erenköy'de vefat etmiştir.

İlim alanında önemli bir boşluğu dolduran bu büyük insan, Şemseddin Sâmi, Fraşer kasabasında Fraşeri Tımarı Hâlid Bey'in oğludur. Annesi de Fâtih Sultan Mehmed (1451 - 1481) ve Bayezit (1481-

1512) devirlerinin ricalinden Koca Sinan İmrahor İlyas'ın torunlarından Emine Hanım'dır.

Şemseddin Sâmi, ilk tahsilini köyünde yapmıştır. Dokuz yaşına gelince babasını ve on bir yaşında da annesini kaybetmiştir. İşte bu sebeple köyünden ayrılmış ve 1861 tarihinde Yanya'ya gelmiştir. Yanya'dan «Zosimeon» Rum jimnasına girmiştir. Şemseddin Sâmi, ağabeyisi Abdül Bey himayesinde orta ve lise tahsilini tamamlamıştır. Yunanca, Fransızca ve İtalyanca öğrenmiştir. O devrin tanınmış şahsiyetlerinden Arapça ve Farsça dillerini de hususi olarak talim etmiştir. Ana dili Rumca idi. Türkçeyi sonradan öğrenmiştir. Bir müddet Yanya'da vilâyet kaleminde çalışmış, sonra 1871

tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Matbuat kalemine girmiş ve bu tarihten itibaren tercüme eserlere başlamıştır. İlk olarak yayınlamış olduğu yazıları ile kısa bir zamanda kendisini tanıtmış ve özellikle dramatik eserlere önem vermiştir. 1872 yılının yaz mevsiminde *Tarih-i Mücmel-i Fransa* adlı eserini neşretti. Aynı yıl içinde *Taaşuk-ı Tal'at* ve *Fitnat* ismini taşıyan millî romanını yazmıştır. Bu roman tanışmadan yapılan evlilikten söz eder. Artık tercüme ve telif eserleri birbirini takip etmiş ve eserlere eser katmıştır.

Dil ve üslup yönünden epeyce olgunlaşmış olan Şemseddin Sâmî *Hadika* gazetesinde çalışmaya başlamış ve devrinin icaplarına göre ileri hamleler yapmıştır. 1873 tarihinde «İhtiyar Onbaşı» adını taşıyan bir hikâyeye ve «Kelate» isimli bir faciayı da dilimize çevirmiştir. Fakat zamanın jurnalcıları bu değerli insanı da rahat bırakmamışlar ve Trablusgarp'a sürgün edilmesine sebep olmuşlardır.

Trablusgarp valisi Sâmî Paşa Trablusgarp'ta çıkmakta olan *Trablus* adındaki Türkçe ve Arapça gazetesinin 256. sayısından itibaren idaresini Şemseddin Sâmî'ye vermiştir. Bir yıl sonra valinin delaletiyle affa mazhar olmuş ve İstanbul'a dönmüştür. Bir yıl kadar İstanbul'da *Sabah* gazetesini çıkarmış, güzel ahlakıyla ve ilmiyle temayüz eden bu değerli ilim adamı taltif maksadıyla 1876 tarihinde Cezayir Bahri Sefid valisi Sava Paşa'nın mühürdarlığıyla Rodos'a gitmişti. Rodos'ta beş ay kadar kaldıktan sonra istifa ederek Yanya'ya gelmiş ve orada Âbidin Paşa'nın başkanlığında tesis edilen Sevkiyat-ı Askeriye Komisyonu'nda birkaç ay katıplık yapmıştır.

1877 tarihinde İstanbul'a dönen Şemseddin Sâmî o sırada İstanbul'da Mihran Efendi'nin çıkarmakta olduğu *Tercüman-ı Şark* gazetesinin başmuharrirliğini yapmış ve bu gazetede «Şundan Bundan» başlığı altında yazmış olduğu fikirler dikkati çekmiştir. Aynı zamanda siyasi alanda da yazılar yazmış ve bu sebeple Arnavutluk'u korumuştur. 1878 tarihinde gazetenin kapanması üzerine, *Tercüman-ı Haki-*

kat'ta, Arnavutların istikdâl emelleri peşinde olmadığına dair makaleler neşretmiştir. Sultan Abdülhamid, Sâmî'nin iznini almak suretiyle teşekkül etmiş olan Arnavut Cemiyeti ilmiyesine girmiştir. Bu cemiyetin devamı müddetince lâtîn harfleriyle Arnavutlar için bir alfabe hazırlamıştır.

1878 tarihinde *Şeytanın Yadırgârları* isminde bir romanın tercümesini yapmıştır.

1879 tarihinde Mihran ile kurmuş olduğu «*Cep Kitapları*» ismini taşıyan ve seri halinde çeşitli mevzularda yazılmış kitapların birincisi *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi* olup 123 sayfa kadar olan bu eser olgun ve dolgun olarak kaleme alınmış 35 parçayı içine alır. Üslup yönünden eserlerini gayet sade ve açık yazan merhumun bu yazılarından önemli gördüğüm dördüncü parçanın bir kısmını aşağıya alıyorum :

«Medeniyet-i İslâmiye'den evvel zuhur eden medeniyetler birer kavim veya ümmete münhasır bulunmuştu. Meselâ Yunanlılar en parlak medeniyetleri zamanında bile Medeniyet-i Yunaniyenin beşiği makamında olan Atina'dan kırk elli saat uzak mahalelerdeki akvâm-ı sâire bir hali vahşiyete bulunuyordu. Yunanlılar kendi medeniyetlerini İtalya ve Afrika ile Anadolu ve Karadeniz sahiline kadar götürebildilerse de oralarda da medeniyetleri kendilerine mahsus ve münhasır kalıp Akvâm-ı sâireyi dâire-i medeniyetleri içine almamışlardır.

Medeniyet-i İslâmiye ise bir kavim ve ümmete mahsus olmayıp din-i İslâm'ın akabinde zuhur etmiş ve o dinin esası üzerine müesses olup, umumi olabilecek bir halde bulunmuş olduğundan tulû eden şems-i münîr gibi birden bire kâffe-i âfâkı kaplamağa ve din-i İslâmî kabul edip o dâire-i medeniyete giren akvâm ve ümmetin cümlesini tenvir etmeğe başladı» tarzında parça devam etmektedir. Astronomî ve jeolojî kadar çeşitli sahalarla ansiklopedik bir tarzda eserler yayımlamıştır. Bunlar arasında, «*Esâtîr*», «*Kadınlar*», «*Yer*», «*Gök*», «*İnsan*», «*Gene İnsan*», «*Letâif*», «*Usul-i Tenkid ve Tertip*», «*Lisan*» zikre şayan olan eserleri arasındadır.

1880 tarihinde Sultan Abdülhamid Sâmî'nin arzusu üzerine saraya intisap etmiş ve mabeyinde kurulmuş olan Teftiş-i Askeriye komisyonun kâtipliği uhdesine verilmiştir. Kendisine geniş ölçüde çalışmalar sağlanmıştır. İşte asıl büyük eserlerini bundan sonra vermiştir.

1884 tarihinde 34 yaşında bulduğu bir sırada Edremitli kazaker rütbesinde bulunan Saadeddin Efendi'nin kızı Emine Hanım'la evlenmiş ve bundan üçü erkek ve biri kız olmak üzere dört çocuğu olmuştur. 1893 tarihinde Emine Hanım'ın vefatı üzerine yakınlarından biri olan Belkıs Hanım'la evlenmiştir. Bu hanımından da bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu oğlu Galata saray Lisesi'nde tahsilde iken 18 yaşında vefat etmiştir.

1892 tarihinde Teftiş-i Asker Komisyonu'nun başkâtipliğini almış ve «ülâ sınıf-ı emel» rütbesiyle taltif olunmuştur.

Bu vazifede bulunduğu bir sırada 18 Haziran 1904 tarihinde Erenköy'deki köşkünde 54 yaşında Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

Türk edebiyat tarihinde ve fikir âleminde vermiş olduğu birçok eserleriyle tanınmış; zamanın seçkin sularından biridir.

KİŞİLİĞİ, ESERLERİ ve TESİRLERİ

Şemseddin Sâmî hayatı boyunca hiç durmadan ve yorulmadan 34 yıl İslâm âleminde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Doğu'nun olduğu kadar Batı'nın da tanıdığı değerli bir ilim adamı ve mefkûre sahib Türkolog olarak tanınmış olgun bir şahsiyettir.

Türk edebiyat tarihinde Türk dili üyesindeki çalışmaları ile ve yazısı ile tanınmış müstesna bir kişidir. Yirmi yaşından itibaren yazı hayatına başlayan Şemseddin Sâmî'nin basılmış ve basılmamış olmak üzere kırka yakın eseri vardır. İlk defa yazı hayatı gazetecilikle başlamıştır. 1877 tarihinde Ebu'z Ziya'nın çıkardığı *Sırah* gazetesinde çalışmıştır. Sonra dan tercüme, mecmua ve ansikloped yayınına ve sözlük telifine başlamıştır.

Eserleri arasında özellikle önemli bir yer tutan altı ciltlik (Ta

rih ve Coğrafya lugâtını ve bütün özel isimleri havli bulunan) *Kamus-ul Alam* uzun bir çalışma mahsulüdür. Onun çalışmasında gece ile gündüzün sınırı belli değildir. Bugün bile *Kamus-ul Alam*'ın yerini tutacak tam tekmil bir ansiklopedi yoktur.

Yazı hayatının on iki yılını hemen hemen tercümeyle hasretmiştir. Tercüme eserlerin hepsini Fransızca'dan dilimize çevirmiştir. Bu tercüme arasında V. Hugo'nun *Sefilleri* dikkate şayandır. Yalnız, bu eserin bir aralık yasaklanması üzerine yarıda kalmış ve sonra Hasan Bedreddin tarafından tamamlanmıştır.

Bu büyük ilim adamı, Arnavut olduğunu söyler. Hattâ *Kamus-ul Alam*'ında meşhur Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın da Arnavutluk a Görice civarında bir köyde doğduğunu ve dolayısıyla hemşeri olduğunu söylemiştir. Buna rağmen bu satın Türk dilinin gelişmesi ve sadeleşmesi hususunda göstermiş olduğu ilgi gerçekten takdirde şayandır. Fayınlanmış olduğu iki ciltlik *Kamus-i Türkîsi* şaheserlerinden biridir. Bugün bu sözlüğün yerini tutacak bir Türkçe sözlük yoktur.

Sözlüklerin tertip ve tanzimi hususundaki buluşları fevkalâdedir. Batı dünyasında bile, didaktika ve metodika ile uğraşan Şemseddin Sâmî'nin seviyesin çıkamamışlardır. Nitekim yazmış olduğu iki ciltlik *Kamus-i Fransévi* buna bir delildir.

Birincisi Türkçeden Fransızca'ya ikincisi de Fransızcadan Türkçeye olmak üzere hazırlanmış olduğu ve zamanımızın ihtiyacını karşılayabilecek bir nitelikte bir sözlüktür.

Bu eser Türkçe yazılan ilk sözlüktür. Mukaddemesinde dil meselesi üzerine derin bir mütealâası vardır.

Bundan başka yayımlanmış ellibaşlı eserleri şunlardır :

1 — *Tasrifat'ı Arabiyye*. Bu eser Arapça bir gramerdir.

2 — Müslümanlığın nasıl intihar ettiğine dair Arapça küçük bir ırh.

3 — *Hurdeçin* adını taşıyan arşça şiirleri.

4 — *Gâve, Besa* veya (*Ahde vefa*) *Seydi Yahya* gibi piyesleri de mühimdir. *Basa* o zamanlar Arnavut kabilelerinde câri bulunan kan davasının mahzurlarından bahseder.

5 — *Müntehabatı Divan'ı İnam-ı Ali*. (Hazret-i Ali'nin şiirlerinden seçmeler ve şerhler).

6 — *Müntehabat'ı Divan'ı Bâki* : (*Bâki'nin şiirleri*)

7 — *Kamus-i Arabî* (Arapçadan Türkçeye) Bu eser forma forma yayınlanmıştır. İlk çıkan formlar okuyucuları tarafından takdirle karşılanmıştır.

8 — *Kamus-i Fransévi* (Türkçeden Fransızcaya). Çok mühim bir sözlük olup zamanın ihtiyacını karşılayabilen bir eserdir.

9 — *Küçük Kamus-ı Fransavi* (Fransızcadan Türkçeye).

10 — *Kamus-ı Fransavi* (Fransızcadan Türkçeye) iki cilttir.

11 — *Orhon Abideleri* (henüz basılmamıştır).

12 — *Kur'an Tefsiri*.

13 — *Arnavutca* gramer ve sentaks.

14 — *Arnavutluk Ne İdi, Ne Dir ve Ne Olacak?*

15 — *Coğrafya*.

16 — *Kutadgu-Bilig* (Eğitimci Yusuf Has Hacib'den mes'ud olan bilgisli anlamındadır.)

17 — *Lehçe-i Türkiye*.

18 — *Kamus-i Türkî*. Bu mühim eser hâlen değerini muhafaza etmektedir. 1961 tarihinde irfan hayatına sunmuştur. Bu sözlüğün mukaddemesinde dil meselesi bakımından derinlemesine araştırmış olduğu mühim bir mütealâası vardır. Şemseddin Sâmî, Türk milletine karşı dâima saygılı kalmıştır. İşte bu eser onun asıl ve necib milletine olan sevgisinin bir ifadesidir. İki cilt olup 1774 sayfadır.

19 — *Cep Kitapları* (Gök, yer insan, Emsal, Hemmetü'l Hümma, Fîneşri'l İslâm, Genç insan, yine Lis-san, Letâif, Usul-i Tenkid ve Terkiip, Esatir, Kadınlar).

20 — *Ders Kitapları* (Küçük Elifba, Kavald-i Sarflıyye-i Arabiyye, Kavald-i Nahviyye-i Arabiyye «bunların ikisi de Arapça dilindedir». Tasrifât-ı Arabiyye, yeni usul-i sarg-ı Türkî, yeni usul-i Elifbâyı Türkî ve Tatbikat-ı Arabiyye, Ayrıca Arnavutça Alfabe Arnavutca gramer). Bunlardan başka;

21 — *Kalatee* (Fransızca bir piyesten çevrilmiştir).

22 — *Sefiller* (Romandır. Wictor Hugo'nun Les Misérables isimli eserinden çevrilmiştir).

23 — *Robenson*. (Romandır. Fransızcadan tercüme olunmuştur).

24 — *Tarih-i Mücmel-i Fransa* (İlk eseri ve ilk tercümesi).

Bu eserlerinden başka matbuat alanında *Sabah*, *Hadiksa*, *Trablus*, *Tercüman-ı Şark*, *Aile* ve *Hafta* gazete ve mecmualarında çeşitli mevzularda önemli yazıları çıkmıştır.

MEHAZLAR

- 1) Şemseddin'î Sâmî maddesi — İslâm Ansiklopedisi. Millî Eğitim Bakanlığı cüz 115 Ömer Faruk Akgün
- 2) Şemseddin Sâmî — Ahmed İhsan
- 3) Servet-i Fünun
- 4) *Tarih Musahabeleri* — Abdurrahman Şerif İstanbul 1339
- 5) *Tarih-i Edebiyat Dersleri* — İbrahim Necmi
- 6) *Osmanlı Müellifleri*. Bursalı Mahmud Tahir, İstanbul 1342
- 7) *Türkçülük*. Yusuf Akçuraoğlu İstanbul 1928.
- 8) Şemseddin Sâmî. Necib Asım
- 9) *Avrupa Edebiyatı ve Biz*. İsmail Habib İstanbul 1941
- 10) *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*. Ağah Sırrı Levend Ankara 1949
- 11) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. Nihad Sami Banarlı İstanbul 1948
- 12) *Türkçü ve Türkçe'yi Unutmayalım*. Yazar Necib Alpan Önsaya sayı : 22
- 13) Şemseddin Sâmî Boy Hayatı ve Eserleri. Hikmet Turhan Dağlıoğlu İstanbul 1934.
- 14) Şemseddin Sâmî — Ağah Sırrı Levend Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara Üniversitesi Basımevi. 1969.

